

Пономаренко Н. М.

викладач кафедри прикладної лінгвістики, Навчально-науковий гуманітарний
інститут Національного університету кораблебудування імені адмірала
Макарова (Україна, Миколаїв), patkarp@i.ua

НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Дана стаття спрямована на обґрунтоване пояснення терміну «номінація» та її значення для розвитку мовних одиниць, мовленнєво-комунікативних потреб. Мета написання статті полягає у детальному поясненні взаємозв'язку мовних одиниць з об'єктами, які вони позначають.

Ключові слова: номінація, вербалізація, лінгвальне відображення.

Протягом усього розвитку суспільства мова та її компоненти відігравали активну роль у номінації об'єктів і явищ, їхніх ознак, дій, процесів, станів, що виражають взаємостосунки між людьми. Безсумнівний є факт, що достеменно описувати навколишній світ можна тільки за наявності належних номінативних засобів у вигляді тих чи інших мовних одиниць. Номінативна діяльність людини слугує продукуванню найменувань різноманітних предметів і явищ екстралінгвальної реальності, яка характеризується існуванням цілої низки параметрів, складністю будови й функціонування.

Актуальність дослідження полягає у розкритті співвідношення між предметами й вибраними для їхнього позначення засобами вербалізації та вивченні закономірностей номінативного процесу. Серед вчених, які займалися даними дослідженнями можна виділити такі прізвища як А. Є. Левицький, Т. Б. Лебєдєва, Р. Джекендорф.

Мета роботи: розкрити багатозначність терміну «номінація».

Завдання дослідження: дослідити номінативний аспект аналізу мовних одиниць.

Виклад основного матеріалу: омовлена частина досвіду і знань людини отримала назву мовної картини світу (інші назви цього явища включають: «мовний проміжний світ», «мовна модель світу», «мовна репрезентація світу» [16]). Враховуючи те, що картина світу є певним чином віддзеркаленням сприйняття крізь призму мови та національних історико-культурних властивостей її носіїв, тобто є системою колективних ментальних комплексів, що зафіксовані у значенні мовних одиниць, вона дає змогу повніше осмислити співвідношення мови з дійсністю [9, с. 6].

Ентральним поняттям ономазіології є номінація. Номінація [від лат. *nominatio* – (на)іменування] – багатозначний термін [15]. Ним позначають: 1) процес найменування, 2) результат цього процесу, саме найменування, 3) розділ лінгвістики, що вивчає структуру актів найменування. Під номінацією розуміють також номінативну функцію слова. Перше значення номінації відповідає процесу утворення одиниць лексичної системи.

Безумовним є те, що мовна номінація створює ту основу, на якій ґрунтується комунікація. Вивчення закономірностей номінативного процесу вимагає також ширшого розуміння людського фактора в мові, оскільки людська техніка давання назв предметам та явищам навколишнього світу покликана перш за все забезпечити успішну реалізацію мисленнєво-комунікативних потреб та намірів представника кожної етнічної спільноти.

Вважається, що в основі номінації лежить взаємообумовленість лексико-семантичної системи мови та явищ дійсності. У семантиці мовних одиниць віддзеркалюється ідеальна форма буття предметного світу, його ознак та відношень. Значення мовної одиниці, згідно з думкою А. Е. Левицького [10], це ознака, яка пов'язує її з екстралінгвальним світом як дійсності (референтне, денотативне значення), так і мислення про неї (сигніфікативне значення, а також різні види категоріальних значень) [10, с. 116]. З цього робимо висновок, що номінація тісно зв'язує навколишню дійсність з її лінгвальним відображенням, встановлює співвідношення між предметами й вибраними для їхнього позначення засобами вербалізації.

Первинною стадією номінативної діяльності людини є пізнання світу, що її оточує. Кожне найменування несе в собі інформацію, якою володіє людина про об'єкт називання, а її з'ява – результат пізнання цього об'єкта. Першим етапом усвідомлення денотата є утворення уявлення про нього. Намагання передати його зміст за допомогою мови генерує опис – комплекс суджень про ознаки уявлення.

Наявність опису вказує на перехід до понятійної форми, що здійснюється засобом очищення нашого уявлення про предмет від випадкових атрибутів. При цьому у фокусі уваги знаходиться виокремлення суттєвих характеристик [8, с. 31]. Саме тому однією з нагальних проблем теорії номінації з цієї точки зору є вивчення того, яка частина знань про предмет фіксується у його найменуванні та який концепт або група концептів набувають окремого найменування у номінативному акті. Зазначимо при цьому, що в ньому реалізуються тільки ті об'єкти, явища, процеси та стани, на яких зосереджена безпосередня діяльність людини. Одна з найстаріших і найстійкіших теорій говорить, що мови відображають світ немовних об'єктів (або відповідають, чи є ізоморфними йому). У класичній традиції часто стверджувалося, що це відображення має три аспекти: мислення відображає властивості об'єктів; розмовна мова, що складається зі звуків, які мозок наділив репрезентативною функцією, в свою чергу, відображає види і відносини розумових явищ, а тим самим і світ нементальних об'єктів [11, с. 59]. За Д. С. Сетаровим [12], з'єднання звукового комплексу з узагальненим (інваріантним) розумовим образом предмета, який отримує ім'я, є номінацією цього предмета [12, с. 3].

Взагалі, як акт об'єктивної реальності, номінація супроводжує людину все життя. Дослідники трактують номінацію як двояке явище: як індивідуальну, окрему категорію, оскільки нею опановує кожна людина в своєму онтогенезі, і як універсальну, оскільки вона властива всім. Тому її можна розбити на більш дрібні відділи за об'єктом вивчення: дитячу мову, номінацію, процес оволодіння, процес зв'язку мови з дійсністю, процес сприйняття.

В ономасіології власне номінації поділяються на кілька видів. Залежно від різновиду базових слів номінація ділиться на первинну і вторинну.

Первинна номінація – позначення елементів дійсності (як на предметному, так і на подієвому рівні) за допомогою непохідних слів. Непохідними визнаються слова, які в синхронному плані усвідомлюються носіями мови як первісні, тобто не утворені від інших слів. Вони позначають фрагменти навколишньої дійсності безпосередньо, умовно, невмотивовано. Первинна номінація в такому розумінні – вкрай рідкісне явище в сучасних мовах, оскільки первинний лексичний склад всіх мов вже склався протягом багатьох століть.

Перші ономасіологи XX століття, слідуючи теорії Ф. де Соссюра про умовність, невмотивованість мовного знака, не визнавали будь-який зв'язок значення з звучанням слова. Навпаки, античні мудреці (Платон у своєму діалозі «Кратил», стоїки) і вчені середньовіччя мали на меті, в першу чергу, встановити такий взаємозв'язок, виявити обумовленість звучання змістом. Ця ідея була підхоплена дослідниками минулого століття (С. В. Воронін), в результаті виник новий напрям лінгвістичного вивчення слова – фоносемантика, що досліджує закономірності фонетичного утворення слів у мовах залежно від їхнього змісту. Первинна номінація дуже тісно пов'язана з фонемним складом слова, тому результати фоносемантичного аналізу можуть бути покладені в основу її вивчення.

Вторинна номінація – позначення елементів дійсності за допомогою похідних лексико-семантичних одиниць. Вона реалізується в формі словотворчої і семантичної номінації. Останню називають «семаутворенням» [7, с. 10]. Вторинна номінація властива сучасному стану мов, оскільки нині поповнення лексичного фонду мов здебільшого здійснюється за допомогою словотворення і перенесення значень.

Таким чином, процес утворення одиниць лексичної системи називається номінацією. Поняття «номінація» у другому значенні за логічною структурою пов'язане з поняттями «лексема», «найменування», «назва», «термін». Тим

часом існує і розмежування цих понять. На думку А. А. Уфимцевої [14], між поняттями «термін» і «номінація» встановлюються відносини загального і часткового: всякий термін – номінація, але не всяка номінація – термін [14, с. 19]. Все це дає підставу окремим дослідникам виділяти третій вид номінації – третинну номінацію, що припускає утворення термінів.

Взагалі, сам термін «номінація» досить вільно використовується сучасними мовознавцями стосовно до різноманітних лінгвістичних вчень. Тому стають можливими словосполучення «фразеологічна номінація» (Ю. П. Солодуб, Д. А. Жоржоліані), «антропонімічна номінація» (В. І. Рогозіна), «паралельна номінація» (Л. К. Жаналіна), «повторна номінація» (В. Г. Гак), «комерційна номінація» (М. Е. Новичихина).

З точки зору співвідношення стихійного і свідомого в механізмах мовної номінації дослідники розмежовують «штучну номінацію» і «природну номінацію» [13, с. 18].

Відповідно до них розрізняють чотири види номінацій:

1. Номінації, що відповідають нормам і утворюються природним шляхом (нормальні або природні номінації, первинні номінації).

2. Мутації, тобто номінації, які характеризуються стандартністю, але виникають в мові непомітно для її носіїв (вторинні номінації). Це номінації, що виникли на основі метафори, метонімії. Вони засновані на асоціативному мисленні, що відбиває реальний взаємозв'язок явищ і предметів навколишньої дійсності.

3. Номінації, створювані свідомо, номінації цілепокладаючого найменування, спрямоване введення назви в громадський лексикон, це – штучні номінації.

4. «Патологічна» номінація, що представляє відхилення від норми і виникає в результаті впливу факторів екстралінгвістичного характеру: нанотехнологія, комп'ютеризація та ін.

Перші два види відносяться до природної, останні – до штучної номінації. Однак штучність номінації завжди спирається на природні процеси називання.

В структурному плані ономасіологія являє собою сукупність принципів, способів і засобів номінації, мотивів.

Поняття «принцип номінації» в сучасній ономасіології використовується під різними термінами досить широко. У теорії номінації під поняттям «принципу номінації» зазвичай мають на увазі окремі сторони групи предметів, об'єднаних тематично. У них простежуються закономірності називання реалій в різних групах лексики. По-іншому їх називають «типи мотивувальних ознак», «способом, мотивом, мотивею, розрядом, типом номінації». Наприклад, в дослідженні Д. С. Сетарова [12] принципи номінації названі «типами номінації» [12, с. 5]. М. М. Гінатуллін для позначення принципів номінації вживає термін «мотивема» [3, с. 11].

Резюмуючи дослідження з лексики низки авторів, Н. Д. Голєв [4] відзначає їх правомірне прагнення розуміти під принципами номінації своєрідні ономасіологічні моделі, узагальнюючі найбільш характерні аспекти та ознаки, за якими відбувається називання однорідних предметів, наприклад, за кольором, за дією, за походженням тощо. Вчений вбачає в принципах номінації прояв лінгвістичної техніки, що характеризує певні традиції називання [4, с. 17]. Екстралінгвістична обумовленість номінації дозволяє класифікувати найменування за групами залежно від їх тематичної приналежності [6].

О. І. Блінова [1] вказує: «Принципи номінації – це вихідне положення, правила, які формуються на основі узагальнення мотивувальних ознак мовним колективом і одночасно служить відправною базою для нових найменувань. Так, на основі узагальнень мотивувальних ознак за кольором, запахом, смаком тощо. При називанні рослин формується принцип номінації за ознакою. На основі узагальнення мотивувальних ознак, пов'язаних з використанням рослин в побуті, медицині, на виробництві та ін. формується принцип номінації за функцією (призначенням, використання, роллю). Отже, принцип номінації – категорія семантична, змістовна, що фіксується в свідомості носіїв мови» [1, с. 99].

Принципи номінації об'єктів і реалій дійсності були і залишаються одним з найважливіших питань сучасного мовознавства. Виявлення та їхнє вивчення дуже важливо для багатьох розділів лексикології, оскільки фокусує в собі проблеми етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, сприяючи дослідженню генетичних витоків слів, відношення мови до дійсності, відображення мовної картини світу, національної специфіки тематичних груп, характеру взаємодії з іншими лінгвістичними категоріями, насамперед з типами номінативних одиниць, способами і засобами номінації, зі словотворчими категоріями та ін. Такого роду вивчення повинно спиратися на широку ономасіологічну типологію різних тематичних груп, однієї групи в різних мовах або говорах однієї мови, в різних стилях і сферах функціонування.

Безпосередньо визначальними для вивчення принципів номінації є позамовні чинники. Безпосередньо виділення принципів номінації та їхня класифікація засновані на цих факторах: властивості і ознаки самих реалій. Підсумком такого вивчення може бути побудова системи принципів номінації в лексиці певної мови в цілому [4, с. 20].

Як зазначає О. С. Кубрякова [8], в структурі акту номінації розрізняються задум мовця і мовні засоби його реалізації, причому в мовній діяльності в якості відправного пункту акта номінації виявляється складне переплетення інтенцій мовця та його особистісних смислів, тобто індивідуальне смислове завдання мовця.

На думку О. С. Кубрякової [8], семантика творця мови, що знаходиться в пошуку належної мовної форми для вираження думки і її змісту, в цьому разі ізоморфна діяльності ономасіолога [8, с. 33].

Термін «способи номінації» в сучасній лінгвістичній літературі так само визначається по-різному: як способи створення найменувань чи «прийом здійснення (реалізації, уявлення) принципу номінації, представленого мотивувальної ознаки» (О. І. Блінова, Н. Д. Голєв, Р. Я. Іванова, В. В. Копчева). Іншими словами, принцип номінації намічає загальний підхід до званого предмету, а мотивувальна ознака конкретизує його [5, с. 191].

На цій підставі виділяють два способи номінації – прямий, коли мотивувальна ознака виражена безпосередньо, тобто основою, кореневою морфемою слова, що його позначає, і опосередковану, коли мотивувальна ознака позначена асоціативно, за допомогою іншого, вже існуючого слова як новоутворення.

Аналіз літератури з цієї теми дозволяє констатувати наявність наступних способів номінації:

- 1) звукозображення;
- 2) переосмислення або семантична деривація (метафора, метонімія);
- 3) реорганізація (складання нових одиниць з готових елементів за певними моделями);
- 4) запозичення лексичних одиниць.

На основі принципів номінації виявляються засоби номінації, що представляють собою фонетичні, морфологічні, лексико-фразеологічні та синтаксичні одиниці мови, які безпосередньо беруть участь у процесі номінації і за допомогою яких вона здійснюється.

Номінації передуює мотивація, яка є умовою акту іменування предметів і явищ дійсності. Тому до теорії номінації має безпосереднє відношення і термін «мотив» – ознака, що ліг в основу найменування, по-іншому, «внутрішня форма слова». Разом з сигніфікативним і денотативним аспектом він становить структуру лексичного значення слова.

Лексичне значення слова – зміст слова, що відображає у свідомості і закріплює в ньому уявлення про предмет, властивості, процес, явище та ін. [2, с. 261]. Найузагальненішою і коректною уявляється відображаюча теорія значення, повністю побудована на ономасіологічному підході. Процес виявлення мотивації слова в момент номінації об'єкта, визначення мотиву, тобто ознаки, за яким названий об'єкт, називається мотивізацією слова. Не випадково в сучасній лінгвістиці з'явився новий напрямок наукового аналізу, так звана мотивологія (О. І. Блінова, Н. Д. Голев, Томська мотивологічна школа).

Підсумовуючи, вважаємо, що стосовно ономасіології можна стверджувати, що ця наука перебуває на стадії розвитку, коли слідом за безладним нагромадженням матеріалу прийшов час первинної класифікації, виведення попередніх підсумків дослідження лексики. Попереду чекає найскладніший, але найурочистіший етап становлення наукового знання – узагальнення теоретичного і практичного матеріалу та вироблення законів виникнення і розвитку мови, появи нових слів.

Теорія номінації на сучасному етапі розвитку характеризується достатньою обґрунтованістю в теоретичному плані, розробкою окремих сфер ономасіології в якості особливих сфер лінгвістичної науки на основі спеціалізації і розвитку того чи іншого категоріального апарату. Однак в силу неоднозначного тлумачення дослідниками певних термінів з'являються деякі різночитання в процесі вирішення теоретичних проблем. Вважаємо, що подальший розгляд завдань теорії номінації в першу чергу повинен уніфікувати існуючу термінологію, спиратися на стандартну метамову, що дозволить створити цілісну теорію номінації.

Висновки. Аналіз основних теоретичних поглядів, на яких ґрунтуються номінативний, функціональний та стильовий аспекти дослідження мовних одиниць і явищ, дозволяє зробити певні висновки.

На всіх етапах розвитку суспільства людина використовує мовні одиниці для називання результатів свого пізнання. Суть номінації полягає в об'єктивації, наданні матеріальної форми предметному та духовному світу людини.

В основі номінації лежить взаємозумовленість лексико-семантичної системи мови та фактів дійсності. У значеннях мовних одиниць відображена ідеальна форма існування предметного світу, його властивостей та відношень.

У межах сучасних уявлень номінація розглядається як складне та багатоаспектне явище, як комплексний процес, що характеризується логіко-гносеологічними, психологічними, біологічними, соціальними, фізіологічними та мовними основами. Номінація є як процесом, так і результатом

найменування, під час якого мовні елементи співвідносяться з позначуваними об'єктами.

Література

1. Блинова О. И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии. Вопросы изучения лексики русских народных говоров. *Диалектная лексика: монография* / ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сорокалетов. Ленинград, 1971. С. 34–45.

2. Гак В. Г. Языковые преобразования. Языки русской культуры: учеб. пособ. Москва, 1998. 763 с.

3. Гинатуллин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Алма-Ата, 1973. 16 с.

4. Голев Н. Д. О некоторых общих особенностях принципов номинации в диалектной лексике флоры и фауны. *Голев Н. Д. Русские говоры Сибири: учеб. пособ.* Томск, 1981. С. 87–93.

5. Григоренко Н. А., Ильинская Н. Г. Лексика камчатских говоров: флора и фауна: дис. ... канд. филол. наук: 07.03.07. Москва, 2008. 328 с.

6. Капанадзе Л. А. Номинация. *Капанадзе Л. А. Русская разговорная речь: учеб. пособ.* Москва, 1973. С. 403–463.

7. Кочнова С. О. Лингвокультурологическая интерпретация русских анималистических фразеологизмов без зоонима в практике преподавания русского языка как иностранного: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 13.00.02 / Рос. ун-т дружбы народов: Москва, 2005. 15 с.

8. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности: учеб. пособ. Москва: Наука, 1986. 158 с.

9. Лебедева Т. Б. Динаміка розвитку військової лексичної підсистеми в сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 20 с.

10. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка: монография / ред. А. Э. Левицкий. Киев: АСА, 1998. 362 с.
11. Моррис Ч. У. Основания теории знаков. Семиотика / сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. Москва, 1983. URL: http://www.bim-bad.ru/docs/morris_semiotics.pdf (дата обращения: 22.07.2020).
12. Сетаров Д. С. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных): учеб. пособ. Вильнюс, 1984. 237 с.
13. Ульянова Н. П. Соотношение стихийных факторов и сознательного регулирования в механизмах языковой номинации: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1983. 26 с.
14. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная). Москва, 1977. 88 с.
15. Языковая номинация. Общие вопросы: монография / за ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. 358 с.
16. Jackendorff R. Semantics and Cognition. Cambridge: MIT Press, 1990. 28 p.

Ponimarenko N. M., Lecturer of the Department of Applied linguistics, Education and Research Institute of Humanities Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Ukraine, Mykolaiv), natkapn@i.ua

Nominative aspect of language units analysis

This article is aimed at a reasonable explanation of the term “nomination” and its significance for the development of language units, speech and communication needs. It includes legible detailing of the naming objects’ process and phenomena of everyday life. The purpose of writing the article is to show the relationship between the linguistic units and objects they represent.

Key words: nomination, verbalization, lingual display.